

ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛТАВСЬКОГО ІНСТИТУТУ ШЛЯХЕТНИХ ДІВЧАТ (1817 – 1917 рр.) ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

Статтю присвячено історико-педагогічному аналізу проблем навчання і виховання в Полтавському інституті шляхетних дівчат (1817–1917 рр.). Розкрито зміст навчання і виховання, схарактеризовано вимоги до викладацького складу.

Ключові слова: жіноча освіта, навчально-виховний процес, Полтавський інститут шляхетних дівчат.

Статья посвящена историко-педагогическому анализу проблем обучения и воспитания в Полтавском институте благородных девиц (1817 – 1917 гг.). Раскрыто содержание обучения и воспитания, дана характеристика требованиям к преподавательскому составу.

Ключевые слова: женское образование, учебно-воспитательный процесс, Полтавский институт благородных девиц.

The article is devoted to the historical and pedagogical analyze of problem educational process in the Poltava institute for noble maidens (1817 – 1917). Exposed maintenance of studies and education, requirements are described to the teaching staff.

Key words: women education, educational process, Poltava institute for noble maidens.

Постановка проблеми. У Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ ст., Концепції виховання дітей та молоді в національній системі освіти, інших основоположних документах наголошено на необхідності виховання громадянина, особистості на засадах високих моральних і духовних цінностей українського народу. З огляду на це вивчення та аналіз історичного досвіду здійснення навчання і виховання представниць жіночої статі на території Полтавської губернії набуває значимості.

Аналіз актуальних досліджень. Аналіз науково-педагогічних джерел свідчить, що проблема організації та діяльності жіночих навчальних закладів на Україні перебувала та продовжує перебувати в центрі уваги представників вітчизняної та зарубіжної педагогічної думки. Проблеми діяльності жіночих навчальних закладів України висвітлюються у працях В. Вірченко («Жіночі навчальні заклади у м. Києві в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.»), В. Добровольської («Розвиток жіночої освіти Півдня України на початку ХХ ст.»),

К. Кобченко («Київські вищі жіночі курси в контексті боротьби за освіту жінок в Україні у 1878 – 1920 рр.»), О. Литвиненко («Організація та управління жіночими середніми навчальними закладами Херсонської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст.»), Т. Сухенко («Середня жіноча освіта в Україні в XIX – на початку XX ст.») та ін. Для вивчення такої проблеми, як урядова політика в галузі жіночої освіти, безперечний інтерес мають праці С. Рождественського та Т. Тронько.

Окремим аспектам досліджуваної проблеми присвячено розвідки О. Бабіної («Становлення та розвиток гімназійної освіти в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.»), Т. Благової («Розвиток шкільної і професійної мистецької освіти на Полтавщині в другій половині XIX – на початку XX ст.»), М. Богачевської-Хомяк («Жінки в громадському житті України в 1884 – 1939 рр.»). Сутність професійної підготовки жінок у середньоосвітніх закладах Полтавської губернії досліджували у своїх працях В. Василенко, В. Жук, Н. Кочерга, П. Мазанов, В. Михайловський, І. Павловський, І. Петренко, Т. Пустовіт, М. Сумцов, Т. Тронько та ін.

Мета статті – розкрити особливості здійснення навчально-виховного процесу в Полтавському інституті шляхетних дівчат (1817 – 1917 рр.).

Виклад основного матеріалу. Аналіз історичних документів доводить, що важливою передумовою створення мережі жіночих навчальних закладів на території України було усвідомлення царським урядом великої ролі жіноцтва в житті суспільства. Варто зазначити, що визначення цієї ролі зводилося до визнання того надзвичайного впливу, який жінки мають на своїх чоловіків та на процес виховання дітей. З цього поставала мета, яку ставив уряд перед жіночими навчальними закладами, – підготувати освічених матерів, турботливих дружин, а вже потім – учителів початкових шкіл, домашніх учителів, гувернанток, домашніх наставниць.

Наукова розвідка архівних джерел свідчить про те, що до жіночих навчальних закладів дореволюційної Полтавської губернії належали: Полтавський інститут шляхетних дівчат, жіночі гімназії та прогімназії з додатковим педагогічним класом, жіночі церковнопарафіяльні школи, єпархіальні жіночі училища. Найстарішим і найвідомішим у галузі жіночої освіти, підготовки педагогічних кадрів із перерахованих закладів був Полтавський інститут шляхетних дівчат. Обговорення ідеї його заснування розпочалося у 1817 р., 12 січня 1818 р. затвердили «Положення» про інститут, а урочисте відкриття відбулося

12 грудня 1818 р. [3, с. 4 – 12; 4, с. 17; 5, с. 756]. До 1828 р. інститут мав статус «дворянського благодійного», тобто утримувався на кошті місцевих дворян. 17 вересня 1827 р. надійшов царський указ про прийняття навчальної установи у відання казни. А 7 лютого 1828 р. видали нове Положення та встановили штат урядового Полтавського інституту шляхетних дівчат [3, с. 47; 6, с. 152]. Дане Положення передбачало поділ вихованок за джерелами їх навчання в інституті на казеннокоштных, своєкоштных і пансіонерок (членів царської родини або окремих приватних осіб). Для кожної категорії визначався свій порядок вступу до інституту, враховувалися: станове походження, наявність довідок про народження, хрещення, віросповідання дівчини, про стан її здоров'я і про початкову освіту [6, с. 152 – 153]. До інституту приймали дівчат дворянського походження, пізніше – духовенства і купців віком від 6 до 18 років [5, с. 757]. На вакансії своєкоштных вихованок приймали дівчат віком від 9 до 13,5 років лише після складання іспитів. Плата за навчання становила 150 – 400 крб. на рік. У перші роки свого існування в інституті навчалось 15 учениць (по одній від кожного повіту Полтавської губернії), потім кількість вихованок стала зростати (1860 р. – 172, 1910 р. – 209 учениць) [4, с. 17; 5, с. 757]. Заклад призначався для закритого виховання, щоб дати «пристойну дворянську освіту», але не виходячи за межі потрібних для жінок знань. Обсяг останніх мав відповідати визначеній Миколою I меті – «освіта добрих дружин і корисних матерів сімейств» [6, с. 152]. І лише наприкінці 1869 р. начальниця закладу на прохання батьків порушила клопотання про відпустки на Різдво і Великдень. На початку 80-х рр. дозволили перебування місцевих дівчат у колі сім'ї у вихідні дні [6, с. 153].

Повний курс навчання складав 6 років, половинний – 3 роки [3, с. 57]. Розподіл учениць за класами, зазвичай, здійснювався не за віком, а відповідно до їхніх індивідуальних можливостей та загального рівня розвитку. Увесь курс навчання було розподілено на п'ять класів: I та II класи були однорічними, III та IV класи – дворічними, V клас тривав три роки. Розподіл учениць за класами у Полтавському інституті шляхетних дівчат здійснювався так: у VII класі навчалися дівчата 10 – 12 років, у VI класі – 11 – 13 років, у V класі – 12 – 14 років, у IV класі – 13 – 15 років, у III класі – 14 – 15 років, у II класі – 15 – 17 років та у I класі – 16 – 18 років [3, с. 94].

Навчально-виховний процес в Полтавському інституті шляхетних дівчат регламентувався такими нормативно-правовими документами: Положенням про Полтавський інститут від 7 лютого

1828 р.; Проектом здійснення навчальної частини, який був схвалений царським урядом від 5 жовтня 1830 р. та 9 квітня 1831 р.; Уставом, загальним для всіх інститутів, затвердженим царем від 30 серпня 1855 р.; Настановами для освіти вихованок від 27 лютого 1852 р.; усіма наступними циркулярними приписами і розпорядженнями, нормативними навчальними табелями і програмами [3, с. 81, 204].

Розглядаючи тогочасний зміст навчання, слід зазначити, що у I класі викладали Закон Божий, російське та французьке читання, танці; у II – Закон Божий, російську та французьку граматику, арифметику, німецьке читання та письмо, музику, малювання і танці; у III класі до вищезазначених предметів додавали російську географію та німецьку граматику; у IV – вводили російську, грецьку та римську історію, загальну географію і міфологію; у V вивчали російську словесність, фізику, історію російською мовою, всесвітню історію та географію французькою [2, с. 106]. З 6 лютого 1860 р. вводиться вивчення педагогіки [3, с. 88]. В інституті педагогіку починали вивчати з I класу і за такою програмою: організм рослинний; організм тваринний; людина; розумна душа як виняткова особливість людської природи; вплив душі на тіло і тіла на душу; створення умов для оптимального розвитку фізичних і духовних сил людини; виховання; умови оптимального розвитку фізичних сил; пробудження духовної діяльності: враження і відчуття; усвідомлення власної особистості; увага; уява; закони поєднання (асоціації) образів уяви; виховне середовище для розвитку уяви; релігійно-моральні почуття як винятково людська особливість; виховне середовище для розвитку морально-релігійних почуттів на засадах християнства; естетичні почуття; розум; розмірковування; закони і форми розумової діяльності; методи розвитку думки; виховне середовище для розумового розвитку; пам'ять; виховне середовище для поліпшення пам'яті; сила волі або характер; виховне середовище для зміцнення і спрямованості енергії характеру; використання психологічних основ у стосунках між вихователями і вихованками; ласка, суворість; нагорода і покарання; використання психологічних основ викладання: наочність, методи Фребеля; прийоми викладання: догматичний, сократичний, евристичний; кількість і тривалість уроків з того чи іншого предмету; різні прийоми повторення уроків [3, с. 131 – 133].

Як свідчать наукові розвідки дослідниці Т. Благової, під час визначення обсягу потрібних знань та умінь педагогічна рада Полтавського інституту шляхетних дівчат «керувалася думкою, що основна мета освіти жінок полягає у покращенні моральних якостей, вихо-

ванні серця та придбанні відомостей більш енциклопедичного, аніж наукового характеру», а тому основна увага зосереджувалася на тих аспектах наук і мистецтв, які б сприяли досягненню визначеного ідеалу. Різні види художньої діяльності вважалися необхідним виховним засобом. У розділі Статуту, присвяченому «виховній справі», наголошувалося, що «для розвитку естетичних почуттів основна увага приділяється читанню літератури, малюванню, музиці, співам, танцям». Предмети мистецького циклу викладалися впродовж усього періоду навчання. До них належали: малювання, каліграфія, рукоділля, церковні та світські співи (переважно італійські), музика, танці, гімнастика. У випускному класі додавалися літературна творчість та декламація [2, с. 107].

Для педагогічної освіти інституток при закладі з 1877 р. існував пепін'єрський клас [3, с. 192]. У 1882 р. рада інституту сформувала замість нього спеціальний педагогічний клас на зразок існуючих у жіночих гімназіях Міністерства народної освіти, випускниці якого отримували право вчителювати у початкових школах. Дівчаткам з міщан знання давалися у скороченому обсязі – їх готували до ролі гувернанток та домашніх учительок [3, с. 193 – 194].

Після закінчення навчання учениці складали два види випускних екзаменів – приватні, що мали перевірити знання дівчат, та публічні. Останні проводилися урочисто із запрошенням членів ради інституту, батьків і родичів вихованок, а також інших осіб. Публічні екзамени мали пропагувати інститутську систему освіти. Такі екзамени здійснювалися у три дні: в перший день вихованки складали іспити із Закону Божого (в присутності архієпископа Полтавського), арифметики, німецької мови, російської історії; наступного дня екзаменувалися із французької мови, всесвітньої і російської географії, всесвітньої історії; в останній день проводили іспити із загальної історії французькою мовою, російської словесності, фізики. Випускниці також демонстрували вміння грати на роялі та співати на двох музичних концертах [1, с. 253; 5, с. 756 – 757]. За відмінні успіхи в навчальній діяльності вихованки нагороджувалися золотими відзнаками з вензелевим зображенням, срібними відзнаками, золотими і срібними медалями, книгами, золотими браслетами, грошовими винагородами, похвальними листами [1, с. 254 – 255].

Основна мета виховання в Полтавському інституті шляхетних дівчат – морально-релігійне становлення особистості. З цією метою учениці здійснювали щоденні молитви (зранку і ввечері), відвідували храм Божий (обов'язково у неділю, релігійні свята, святкові

для царської родини та інституту дні), дотримувалися нежорсткого посту під час Великого посту, читали твори на релігійну тематику, відвідували уроки церковного співу [3, с. 206 – 207]. Серед методів виховного впливу переважали: розумне, справедливе, пронизане любов'ю заохочення (увага, позитивні відгуки перед батьками, родичами, викладачами або іншими вихованками тощо) і покарання (суворо-офіційне звернення, догана наодинці, догана в присутності класу, негативний відгук перед начальницею, відокремлення учениці від інших у класній кімнаті на окрему лавку, нетривале стояння у класі, коли інші сидять, стояння в кутку класної кімнати тощо). Тобто, в основному покарання – не фізичний біль, а сором [3, с. 211, 226].

До професійних та особистісних якостей викладачів ставлення було особливо вимогливим від початку заснування закладу, що зафіксовано у «Правилах для вихователів, наставників та викладачів». Перелік чеснот і добродійностей, регламентованих для викладацького складу, вважався запорукою успішного вирішення освітньо-виховних завдань. Навчально-виховний процес здійснювали: директриса (начальниця інституту), інспектриси з навчальної частини, класні дами, вихователі, наставники, викладачі і викладачки [3, с. 29]. П. Мазанов, описуючи вимоги до посади класної дами, зазначає: «Класна дама – це особа 22 – 30 років, яка під час спілкування та здійснення вчинків керується бездоганними моральними правилами, різнобічно естетично і розумово розвинута, має душевну теплоту, терпіння і педагогічну спостережливість, досвід роботи у вихованні дітей в сім'ї, пансіонах або школах» [3, с. 212]. Класна дама не повинна була дозволяти собі коментувати догмати релігії, вирішувати релігійні питання. До обов'язків класної дами входило: виховання поваги до християнської релігії, спостереження за поведінкою вихованок під час молитв і Богослужінь, підбір книг релігійного змісту для читання (іноді практикувалося спільне з ученицями читання книг уголос), формування поваги і любові до праці, науки, мистецтва, відповідального ставлення до власних обов'язків, навчальної діяльності, формування характеру (особливо таких рис, як лагідність, смиренність, поблажливість, пробачання образ, симпатія до оточуючих людей, не зважаючи на вік, стан або віросповідання, повага до закону та царя, товариськість, взаємодопомога тощо). Цікавим є той факт, що вихованкам інституту не дозволялося товаришувати, спілкуватися, готуватися до занять з ученицями іншого класу [3, с. 219 – 222].

Упродовж досліджуваного періоду в Полтавському інституті шляхетних дівчат працювала ціла плеяда талановитих викладачів, серед яких – відомі історики, літератори, діячі культури (Л. Боровиковський, І. Зайцев, І. Зарецький, А. Єдлічка, М. Ілляшевич, Г. Маркевич, Д. Пильчиков, А. Сплітстейстер, С. Стеблін-Камінський, М. Цертелєв та ін.) [2, с. 109 – 110; 5, с. 757]. Полтавський інститут шляхетних дівчат припинив існування у 1917 р. у зв'язку зі скасуванням станового поділу суспільства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. За час свого функціонування Полтавський інститут шляхетних дівчат заклав чудові традиції жіночої освіти в Полтавському краї. Таким чином, творче використання історичного досвіду діяльності інституту в навчально-виховному процесі загальноосвітніх закладів відповідатиме сучасним тенденціям розвитку освіти в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акт выпуска благородный девиц. // Прибавление к Полтавским губернским ведомостям, 1845. – №27. – С. 253 – 262.
2. *Благова Т.* Розвиток шкільної і професійної мистецької освіти на Полтавщині (друга половина XIX – початок XX ст.). / Т. Благова. – П.: Оріяна, 2009. – 240 с.
3. *Мазанов П.* Полтавский институт благородных девиц: 1818 – 1898. Архивные справки. / П. Мазанов. – Полтава: вид-во «Полтава», 1899. – 324 с.
4. *Павловский И.Ф.* Учреждение Полтавского института и построение для него здания приказом Общественного Призрения. // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – Полтава: тип. «Панский ряд», 1909. – Выпуск 6. – Часть I. – С. 16 – 30.
5. Полтавщина: Енциклопедичний довідник. / За ред. А.В. Кудрицького. – К.: Українська Енциклопедія, 1992. – 1024 с.
6. *Тронько Т.В.* З історії середньосвітніх жіночих закладів Полтави XIX ст. / Т.В. Тронько. // Історична пам'ять: зб. наук. праць. – Випуск 1. – Полтава: ПДПУ, 1998. – С. 152 – 160.